પ્રવચન નં. ૨ ગાથા-૨ બુધવાર, જેઠ સુદ ૬, તા. ૧૦-૦૬-૧૯૭૦

(આ પ્રવચનમાં જેટલું ન સમજાણું હોય તે લખેલ નથી. મુમુક્ષુઓને સાંભળવામાં ખ્યાલ આવે તો ખાલી જગ્યા પૂરી લેવા વિનંતી.)

શુદ્ધ જ્ઞાન અને આનંદ સ્વરૂપ છે, એવું જ એનું શુદ્ધ જ્ઞાન અને આનંદની (અવસ્થા પ્રગટ થાય) તેનું નામ શુદ્ધચેતના ધર્મ કહેવામાં આવે છે. કાલે તો આ આવી ગયું હતું. ... કહે છે, ચાર પ્રકાર કહ્યા ને? ભાઈ!

પ્રથમ તો વસ્તુ સ્વભાવ તે ધર્મ. એટલે શું? વસ્તુ સ્વભાવ તે ધર્મ. વત્થુ સહાવો ધમ્મો. એ આવે છે ને? 'સ્વામી કાર્તિક' આદિમાં. એટલે શું? વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ (એટલે શું)? આ આત્મા વસ્તુ છે, એનો જ્ઞાન, આનંદ, આદિ શ્રદ્ધા, શીલ શુદ્ધ ભાવરૂપ ભાવ છે, ત્રિકાળ. આત્મા વસ્તુ છે, એનો ત્રિકાળી શુદ્ધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આનંદ, શાંતિ વગેરે શુદ્ધ ભાવ છે, એ શુદ્ધ ભાવનું શુદ્ધપણે પરિણમન થવું. સમજાય છે? એ વસ્તુનો સ્વભાવ.

વસ્તુ-આત્મા. એનો સ્વભાવ કાયમી જ્ઞાન, આનંદ ને શાંતિ વીતરાગભાવ, એનું શુદ્ધપણે પરિણમવું, શુદ્ધ ભાવ છે એવું એનું પરિણમવું, એ રીતે થવું. દ્રવ્યને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિના બધા ગુણોનું શુદ્ધ પરિણમન થવું, એનું નામ વસ્તુ સ્વભાવ શુદ્ધ ચેતના પરિણમન ધર્મ કહે છે. 'સેઠી'! સમજાણું કે નહિ? 'કાંતિભાઈ'!

અને તે ચેતના. ભગવાનઆત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપમાં ચેતે અંતરમાં. આનંદસ્વરૂપ એનું છે. ચૈતન્ય આનંદમૂર્તિ આત્મા (છે). આનંદનું સ્થાન એ આત્મા છે. એ આનંદનું ધામ સ્વભાવ એ શુદ્ધ છે. એનો આશ્રય લઈને શુદ્ધપણે વર્તમાનમાં વ્યક્તપણે-પ્રગટપણે શુદ્ધ પરિણમનનું થવું એને અહીં ચેતના પરિણામ-ધર્મ કહેવામાં આવે છે. એ 'ચેતના સર્વ વિકારોંસે રહિત...' એ ચેતનાની અસ્તિથી વાત કરી. હવે નાસ્તિથી (કહે છે). એમાં દયા, દાન, વ્રતાદિના વિકલ્પો જે વિકાર છે, એનાથી રહિત એ ચેતના છે. એનું નામ વસ્તુના સ્વભાવનો ધર્મ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ વિકાર રહિતમાંથી કાઢ્યું છે. કાલે બોલ્યા નહોતા? ... દયા, દાન, વ્રતના પરિણામ જુદાં છે માટે જુદાં થઈ શકે છે. આ તમારું બોલે છે સમજાણું કાંઈ? ... તૈયાર તો થાય થોડા થોડા. કંઈક (કાને) તો પડે. અત્યારે નાની ઉંમરમાંથી આવી વાત કાને પડે એટલે ભાગ્યશાળી છે. 'લાલચંદભાઈ' નહોતા કહેતા? શું કહેવાય? 'જામનગર'વાળા લાલન. લાલન કહેતા હતા ત્યાં, ... અમને આટલી ઉંમરે મળે છે અને તમને નાની ઉંમરમાં મળ્યું, એમ કહેતા. ચોમાસુ હતું ને? ... ન્યાં હતા. અમને આટલી ઉંમરે આ વાત મળી, પહેલા અમને મળી નહોતી. નાના નાના બધા હતા. તમને તો આટલી નાની ઉંમરમાં મળી. તમે ભાગ્યશાળી! લાલન હતા, નહિ? ... ત્યાં ઘર હતું.

કહે છે, વસ્તુનો સ્વભાવ તેને ભગવાને ધર્મ કહ્યો. એટલે શું? વસ્તુ એટલે આત્મા. એમાં વસેલી શક્તિઓ એટલે શુદ્ધ ભાવ. ત્રિકાળી. જ્ઞાન, આનંદ, વીતરાગતા, સ્વચ્છતા, પ્રભુતા એવા જે અનંત ગુણો. વસ્તુ શક્તિવાન અને આ બધી શક્તિઓ શુદ્ધ ભાવ એ જ વસ્તુનો ધર્મ છે. પણ એ ધર્મ છે એ પ્રગટપણે ક્યારે થાય? એમ કહે છે. એ તો ત્રિકાળી છે. એ ત્રિકાળી ધર્મનો અંતર આશ્રય લઈને જે શુદ્ધરૂપે દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આદિમાં અનંત ગુણનું શુદ્ધ પરિણમન થાય એ શુદ્ધ ચેતનાને ધર્મ કહેવામાં આવે છે. આ જૈનધર્મ. આ જૈનધર્મ છે.

'વહ ચેતના સર્વ વિકારોંસે રહિત...' એમાં આવી ગયું. એ વિકલ્પ જેટલા છે, દયા, દાન, વ્રત, તપ, ભક્તિ, પૂજા આદિ વિકલ્પ એ વિકાર છે. એ વિકાર રહિત અને ચેતનાના સ્વભાવ સહિતનું પરિણમવું, એવી ચેતનાને જૈનધર્મ અથવા મોક્ષનો માર્ગ કહે છે. સમજાય છે કાંઈ? મંદિરો, જાત્રા એ તો એને કારણે હો. એમાં લક્ષ જાય એને શુભભાવ કહે છે. શુભભાવ હોય. શુભભાવ વ્યવહારધર્મ કહેવામાં આવે છે. એ પણ નિશ્ચયધર્મ હોય તો. સમજાણું કાંઈ?

આત્મ વસ્તુ છે, શુદ્ધભાવ સ્વભાવભાવ (છે). વસ્તુ છે એ સ્વભાવવાળી છે અને ભાવ સ્વભાવ છે એ શક્તિઓ, સ્વભાવ, સત્ત્વ, ગુણ એ ત્રિકાળ શુદ્ધ છે. એ શુદ્ધનો ગુણ અને દ્રવ્ય એનો અંતર આશ્રય લઈને પરિણામમાં, વર્તમાન પર્યાયમાં શક્તિમાંથી વ્યક્તનું શુદ્ધ પરિણમન થાય તેને ચેતના શુદ્ધ પરિણામ ધર્મ કહે છે. આ તો સહેલુંસટ થાય એવું છે, સમજાય એવું છે. 'સુજાનમલજી'! આ તો સાદી ભાષા છે. આમાં કાંઈ સંસ્કૃત ને વ્યાકરણ ભણ્યો હોય એવું કાંઈ નથી. આ ધર્મ. જૈનધર્મ અનાદિનો છે. જુઓ! ફલાણા આધારે છે. પણ એ ધર્મ છે ક્યાં એ તો કહે? સમજાણું કાંઈ? પરનો આધાર આપે છે, આત્માનો નહિ. અહીં તો જૈનધર્મ આત્મામાં છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ઓલા એમ કહે, અહો! જૈન ધર્મ ઝીણો છે. પણ જૈનધર્મ એટલે શું? એ જૈનધર્મ પર્યાયરૂપ પ્રગટે એને ધર્મ કહે છે. એ પ્રગટે પણ એ જે પ્રગટે છે એ બધી શક્તિરૂપ ગુણ છે અને ગુણનો ધરનાર એકરૂપ દ્રવ્ય છે. એમ નક્કી કરે એને આશ્રયે મતિ-શ્રુત થાય. સમજાણું કાંઈ?

વસ્તુ એમ કીધું ને? વસ્તુ સ્વભાવ. વસ્તુ આત્મા છે તે એક છે. વસ્તુ. એનો સ્વભાવ એટલે ભાવ. જ્ઞાન, દર્શન આદિ અનંતા અનંત ગુણો. એ એનો ભાવ. એ ધર્મ. એટલે કે એનો ત્રિકાળી તો ધર્મ છે પણ જ્યારે પર્યાયમાં તેનું લક્ષ કરીને પ્રગટે ત્યારે તેને શુદ્ધનું ભાન થયું ત્યારે એ શુદ્ધ કહેવામાં આવે છે. શુદ્ધની પરિણતિ થઈ ત્યારે આને ત્રિકાળ શુદ્ધભાવ છે એ એનો સ્વભાવ છે એમ પ્રતીત અને અનુભવમાં આવ્યું એ પરિણામને ધર્મ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ઇ એક વાત થઈ. હવે બીજી. બીજો ધર્મ. કહે છે ઇ ની ઇ વાત, પણ બીજી રીતે.

વળી, બહુરી એટલે અથવા. એમ. અથવા **'ઉત્તમક્ષમાદિક દસ પ્રકાર કહનેકા...'** ઉત્તમ ક્ષમા દસલક્ષણી પર્વમાં આવે છે ને? ઉત્તમ ક્ષમા, ઉત્તમ માર્દવ, સરળતા, નિર્લોભતા, બ્રહ્મચર્ય આદિ ઉત્તમ ધર્મ દશા. એ ઉત્તમ ક્ષમા આદિ દસ ધર્મ. **'કહનેકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ આત્મા ક્રોધાદિ કષાયરૂપ ન હોકર...'** જુઓ! એ અહીં લીધું પાછું. ક્રોધ, માન, માયા આદિ વિકલ્પરૂપે ન

હોય, **'અપને સ્વભાવમેં સ્થિર હો વહી ધર્મ હૈ,...'** બીજી રીતે કહ્યું એની સાથે મેળવે છે. વસ્તુ તો એક જ છે. સમજાણું કાંઈ?

આત્મામાં ક્ષમા આદિ ચારિત્રગુણ તો ત્રિકાળ છે. એ ત્રિકાળ ગુણની પરિણતિ થઈને જે ઉત્તમ ક્ષમા આદિ પર્યાયમાં આવે, એ પર્યાય-પરિણતિ નિર્મળ છે અને ક્રોધાદિના વિકારથી રહિત છે. એ તો નાસ્તિથી સમજાવ્યું. પેલામાં જ્યારે એમ કહ્યું, ચેતના ધર્મ છે તે સર્વ વિકારથી રહિત છે. અહીં ઉત્તમ ક્ષમા આદિ કહ્યું એટલે એની સામે ક્રોધાદિથી રહિત છે, એમ કહીને ઉત્તમ ક્ષમા આદિ પરિણતિ જીવનો ભાવ ચેતના તેને ધર્મ કહે છે. ઉત્તમ ક્ષમા ધર્મ પણ આ જ કહ્યો. બીજો ધર્મ કંઈ બહારની ક્ષમા કરી, એવું છે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

ઉત્તમ ક્ષમાદિક. એમાં આવ્યું, આદિ દસ પ્રકાર કહેવાથી. ક્રોધાદિ કષાયરૂપ. સામેસામું લેવું. ક્ષમા સામે ક્રોધ. નિર્માન સામે માન. સંતોષ સામે લોભ. એવા કષાયરૂપ આત્મા ન હોય. વિકારની ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપે આત્મા ન હોય. પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર હોય. પેલું ન હોય એ તો વિકાર થઈ જશે. ભગવાનઆત્મા અકષાય સ્વભાવ સ્વરૂપ છે, અકષાય સ્વભાવ સ્વરૂપ છે, એવા અકષાય સ્વભાવમાં પોતામાં સ્થિર થાય. પોતામાં સ્થિર થાય એ જ ધર્મ (છે). આ દસલક્ષણી ધર્મ. સમજાણું કાંઈ? આવો જૈનધર્મ. આ જૈનધર્મ છે.

'યહ ભી શુદ્ધ ચેતનારૂપ હી હુઆ.' કહે છે, એ પણ શુદ્ધ ચેતના (સ્વરૂપ છે). શુદ્ધ સ્વભાવ ભગવાનઆત્મા, ત્રિકાળ શુદ્ધ ભાવરૂપ, એ શુદ્ધનો આશ્રય લઈને જે શુદ્ધ ચેતનારૂપ પરિણમન થયું, એ પણ દસલક્ષણ ધર્મ શુદ્ધ ચેતનારૂપ થયો. દસલક્ષણ ધર્મ એ શુદ્ધ ચેતનારૂપ જ થયો, એનાથી કોઈ બીજી જાત નથી. સમજાણું કાંઈ? જૈનધર્મ ક્યાં રહેતો હશે? મંદિરમાં? પાલિતાણામાં? કે બીજે? સમેદશિખરે? ક્યાં રહેતો હશે 'દીલીપ'?

મુમુક્ષુ :- અંદર આત્મામાં છે.

ઉત્તર :- આત્મામાં છે. ધડાકા બોલે છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

ભગવાનઆત્મા, એનો દસલક્ષણી ધર્મ-ઉત્તમ ક્ષમા આદિ. એ ધર્મ કંઈ બહારથી આવતો નથી. અંદરમાં સ્વભાવ છે તેને આશ્રયે તેનું પરિણમન થાય છે અને નાસ્તિથી કહીએ તો ક્રોધ, માન, માયા, લોભ પ્રતિકૂળતા આદિનો એમાં અભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? આ ધર્મ છે. જૈનધર્મ. આ દસલક્ષણી પર્વ આત્માની પર્યાયમાં રહે છે, કંઈ બહારમાં રહેતો નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

વળી, હવે ત્રીજો, ત્રીજો ધર્મ. **'દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કહને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ...'** સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, જે મોક્ષનો માર્ગ એ ધર્મ. એમ કહ્યું એટલે કે **'તીનોં એક જ્ઞાનચેતનાકે હી પરિણામ હૈં,...'** આહાહા..! પેલી કર્મચેતના જે દયા, દાન, વ્રત, કે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો વિકલ્પ, રાગ એ તો કર્મચેતના છે, એ કંઈ ધર્મચેતના નથી. આહા..! જ્ઞાનચેતના નથી. શું કહ્યું? **'દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કહને કા...'** સમ્યગ્દર્શન એ શું છે? જ્ઞાનચેતના. જ્ઞાનસ્વરૂપી ભગવાનઆત્મા, એની અંતરની એકાગ્રતા, જ્ઞાનનું ચેતવું, જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થવું,

જ્ઞાનનો અનુભવ (થવો) એ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાનચેતના છે. સમ્યગ્જ્ઞાન એ જ્ઞાનચેતના છે અને ચારિત્ર, સ્વરૂપમાં ઠરવું એ પણ જ્ઞાનની એકાગ્રતારૂપી ચારિત્ર છે. સમજાણું કાંઈ?

'દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કહને કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ તીનોં એક જ્ઞાનચેતનાકે હી પરિણામ હૈં,...' પરિણામ છે. પર્યાય છે ને? ધર્મ તો પરિણામ લેવા છે ને? છોકરાઓનું પરિણામ આવે ઇ હશે આ? છોકરાઓને નથી આવતા? શું પરિણામ આવ્યું? અહીં તો પરિણામ એટલે એની પર્યાય. એની વર્તમાન દશામાં જે સમ્યક્ શુદ્ધ ચૈતન્યભાવ છે, એની અંતર શ્રદ્ધા, એ પણ જ્ઞાનચેતનાના પરિણામ થયા. રાગ ચેતના ને હરખ ચેતનાના એ પરિણામ નથી. સમજાણું કાંઈ? એટલે કર્મફળ અને કર્મચેતના નથી. **'તીનોં એક જ્ઞાનચેતનાકે હી પરિણામ હૈં,...'** આહાહા..!

ભગવાનઆત્મા એકલો જ્ઞાનસ્વભાવ, અસાધારણ સ્વભાવ એ વસ્તુ પોતે. જ્ઞાન વસ્તુ, ચેતન સ્વભાવ, એની અંતર એકાગ્રતા એ જ્ઞાનચેતના છે. એ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનચેતના (છે). જ્ઞાનની એકાગ્રતાની પ્રતીતિ. સમ્યગ્જ્ઞાન પણ જ્ઞાનચેતના છે. જ્ઞાનનું સ્વસંવેદનપ્રત્યક્ષ. અને જ્ઞાનમાં રમણતા, એ જ્ઞાનની રમણતા એ પણ જ્ઞાનચેતના (છે). કહો, સમજાણું કાંઈ? **'વહી જ્ઞાનસ્વભાવરૂપ ધર્મ હૈ.'** લ્યો. **'વહી...'** પેલામાં ચેતના કહ્યું હતું ને? **'યહ ભી શુદ્ધ ચેતનારૂપ હી હુઆ.'** એમ કહ્યું હતું. આને કહ્યું, **'વહી જ્ઞાનસ્વભાવરૂપ ધર્મ હૈ.'** જ્ઞાનચેતના છે ને? જ્ઞાનસ્વભાવ છે. ભગવાનઆત્મા જ્ઞાનસ્વભાવ, એમાં એકાગ્ર થાય, સ્વસન્મુખમાં એકાગ્ર થાય તો પરિણતિ પ્રગટે અવસ્થા, એ શુદ્ધ જ્ઞાનચેતના સ્વભાવ છે. ભારે વાત. 'હિંમતભાઈ'! આવું હતું ક્યાંય ત્યાં? નહિ? આહા..હા...!

ત્રણ વાત થઈ. વસ્તુ સ્વભાવ એ ધર્મ. ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ધર્મ, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર પરિણામ તે ધર્મ. એ ત્રણની વ્યાખ્યા થઈ. હવે એક વ્યાખ્યા, જીવની રક્ષા તે ધર્મ, એ બાકી રહ્યું. આવું છે. કહે છે, જીવની રક્ષા તે ધર્મ. એટલે શું?

જીવની રક્ષા કહેવાથી, **'અપની યા પરકી...'** દેખો! પોતામાં અને પરમાં. **'જીવ ક્રોધાદિ કષાયોંકે વશ હોકર અપની યા પરકી પર્યાયકે વિનાશરૂપ મરણ તથા દુઃખ, સંક્લેશ પરિણામ ન કરે-ઐસા અપના સ્વભાવ...'** દેખો! આત્માને આત્મામાં શુભ ને અશુભ વિકલ્પ ન કરવો, એ જીવની રક્ષા છે.

મુમુક્ષુ :- અશુભની વાત છે.

ઉત્તર :- બેયની. **'પર્યાયકે વિનાશરૂપ મરણ...'** કષાયોને વશ થઈને **'પર્યાયકે વિનાશરૂપ મરણ તથા દુઃખ, સંક્લેશ પરિણામ ન કરે...'** બેય.. બેય. દુઃખના સંક્લેશ પરિણામ અને પર્યાયના વિનાશરૂપ મરણ કહ્યું ને? પર્યાયમાં શુભ-અશુભ સંકલ્પ છે એ જ પર્યાયનું મરણ છે. સમજાણું કાંઈ?

ભયંકર ભાવમરણ આવ્યું છે ને? 'ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે કાં અહો રાચી રહો.' આવે છે ને 'શ્રીમદ્'માં. સોળ વર્ષે કહ્યું. 'ક્ષણ ક્ષણ ભયંકર ભાવમરણે...' એટલે? શુદ્ધ ચૈતન્યના આનંદનું જીવન, એવું એનું જીવન છે, એમાં રાગ અને દ્વેષની ઉત્પત્તિ કરવી એ જીવની શાંતિનું

મરણ-વ્યય થાય છે. એનો ઉત્પાદ થવો જોઈએ, આનંદ અને શાંતિનો ઉત્પાદ થવો જોઈએ, એને ઠેકાણે રાગ-દ્વેષના પરિણામથી તેનો વ્યય થાય છે એ એનું મરણ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

જીવની રક્ષા. ભગવાનઆત્મા પોતાના સ્વભાવની રક્ષા અને પરજીવના સ્વભાવની રક્ષા. એ તો પર પરનું કરે છે અને આત્મા આત્માની કરે. **'ક્રોધાદિ કષાયોંકે વશ હોકર..'** વિકલ્પ જે છે, ચાહે તો શુભ હો કે અશુભ રાગ (હો), એને વશ થવું એ જ ચૈતન્યના શુદ્ધ નિર્મળ પર્યાયનું મરણ છે. 'હિંમતભાઈ'! સમજાણું કાંઈ?

એ વિચાર આવ્યો હતો. ઇન્દ્રોએ દ્વારિકા રચી ને? દ્વારિકા. તીર્થંકર જ્યાં વસે છે, એને રચે છે ત્યારે મણિરત્નના મંદિરો બનાવે. આમાં આવશે. મણિરત્નના મંદિરો બનાવે. મંદિર, ઘર. તીર્થંકર આવવાના છે ને! એટલે દેવો પહેલેથી આવીને દ્વારિકાની રચના કરશે. સોનાના ગઢ, મણિરત્નના કાંગરા. મહેલ અને બીજા મકાનો. ઊંચા ઊંચા. એવા ઊંચા.. આમાં આવશે. તીર્થંકર થાય ને. .... અરિહંત કા નિરૂપણ ચૌદહ ગાથામાં કિયા. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ. .. વગેરે.

'પ્રથમ તો ગર્ભ કલ્યાણક હોય. ગર્ભ મેં આને સે છ મહિને પહેલે ઇન્દ્ર કા ભેજા હુઆ કુબેર જિસ રાજા કી રાની કે ગર્ભ મેં તીર્થંકર આવશે, તાકા નગર કી શોભા કરે.' છે? કેટલામી ગાથા છે? ૪૧. ૪૧ ગાથા. ઇન્દ્ર આવીને કરે ... અહીં આપણે તો એ લેવું છે. 'રાની કે ગર્ભ મેં આવશે, રતનમયી સુવર્ણમયી મંદિર રચે.' મકાન. દ્વારિકાને ઇન્દ્રોએ રચી, હોં! ભગવાન આવવાના છે. આમાં લખાણ એ રીતે છે. પેલામાં આવ્યું છે, 'બળભદ્ર' પૂછે છે, આમાં એમ લખ્યું છે, બળભદ્ર પૂછે છે. આ દ્વારિકા નગરી ... છે તો એની સ્થિતિ કેટલી? એમ પૂછે છે. .... બળભદ્ર ભગવાનને પૂછે છે, આ નગરી ... સમુદ્રમાં નદી કરી એની સ્થિતિ કેટલી? એવું આવે છે, હોં! ... ક્યાં આવ્યું? 'ભાવપાહુડ'માં આવે છે ને? કેટલામી ગાથા? પચાસ. બરાબર છે. પચાસમી ગાથાનો ભાવાર્થ છે, જુઓ!

'પહિલે કી તરહ ઇસકી કથા સંક્ષેપસે ઇસપ્રકાર હૈ-નૌંવે બલભદ્રને શ્રીનેમિનાથ તીર્થંકરસે પૂછા કિ હે સ્વામિન્!' ભાવાર્થની પહેલી લીટી છે ભાવાર્થની, ભાઈ! ત્યાં શ્વેતાંબરમાં એવું આવે છે કે ગજસુકુમાલ શ્રીકૃષ્ણના ભાઈ ... આ દ્વારિકાના સ્મશાનમાં પ્રભુ! આપની હાજરી ... ભગવાન .... એવો પ્રશ્ન કર્યો છે. અહીંયાં આ પૂછ્યું છે, જુઓ! **'બલભદ્રને શ્રીનેમિનાથ તીર્થંકરસે પૂછા કિ હે સ્વામિન્! યહ દ્વારકાપુરી સમુદ્રમેં હૈ ઇસકી સ્થિતિ કિતને કાલ તક હૈ? તબ ભગવાન ને કહા કિ રોહિણી કા ભાઈ દીપાયન તેરા મામા...'** બલભદ્રના મામા થાય. **'બારહ વર્ષ પીછે મદ્યકે નિમિત્તસે ક્રોધ કરકે ઇસ પુરીકો દગ્ધ કરેગા.'** આમાં એમ છે. એમાં એમ લીધું છે, ... વિષય લેતાં મરીને અગ્નિકુમાર થયા એણે બાળી, એમ લખ્યું છે એમાં, જુઓ! અહીં તો ચોખ્ખું લખ્યું છે, દ્વારિકા એને કારણે બળી, એમ લખ્યું છે. ભગવાને બળભદ્રને કહ્યું, આ દ્વારિકા સ્થિતિ બાર વર્ષની. સોનાના ગઢ અને મણિરત્નના કાંગરા. સ્થિતિ બાર વર્ષની.

આહાહા..! ગારાના મકાન નહોતા, પથરાના નહોતા. નાશવાન ચીજ (છે), બાપા! શું થાય? સમજાણું કાંઈ?

અહીં કહે છે, અહો..! જીવની રક્ષા. ભગવાનઆત્મા આનંદ ને જ્ઞાનના સ્વભાવવાળું જીવન જેનું, અસ્તિ ટકવું છે, એવા જ્ઞાન અને આનંદમાં ટકે એ જીવની રક્ષા છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? આવો માર્ગ છે આ. વીતરાગ પરમાત્મા... શુભભાવ થવો એ પણ જીવમાં શાંતિનું મરણ છે, એમ કહે છે. આહા..! એ જીવની રક્ષા નહિ. આહાહા..! ભગવાનઆત્મા, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ વિનાની આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યને આશ્રયે નિર્મળ પરિણતિ, અરાગી-વીતરાગી કરે એ જીવની અહિંસા અને તેણે જીવની રક્ષા કરી. 'શાંતિભાઈ'! આવો માર્ગ છે. અરે..! દુનિયાને ક્યાં જવું છે?

આ અહિંસા છે. રાગની અનુત્પત્તિ અને વીતરાગ સ્વભાવની ઉત્પત્તિ, એ જીવની રક્ષા (છે). ભગવાનઆત્મા વીતરાગસ્વરૂપ જ છે. વીતરાગ અકષાયસ્વભાવ છે. અકષાય સ્વભાવ કહો કે વીતરાગ સ્વભાવ કહો (બન્ને એકાર્થ છે). તેવો જે આત્મસ્વભાવ, એમાંથી વીતરાગતાની ઉત્પત્તિ થવી, શાંતિની, સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રની વીતરાગી પર્યાયની ઉત્પત્તિ થવી એ જીવનો સ્વભાવ એવો રાખ્યો એનું નામ જીવની રક્ષા. સમજાણું કાંઈ? લોકો એકાંત.. એકાંત કરે છે.... ભગવાન! આહાહા..! છે ઇ ધર્મ સત્ય જ છે, ભાઈ! તને ખબર નથી. બીજે રવેડે ચડી ગયો છે ને. રવેડે સમજ્યા ને? બીજે (રસ્તે). એટલે આ વાત એને એકાંત લાગે છે. બાપુ! વસ્તુ જ આવી છે.

ભગવાનઆત્મા શુદ્ધભાવ, શુદ્ધભાવ, શુદ્ધભાવ એવો જે અંદર સ્વભાવ છે એમાંથી શુદ્ધભાવની પરિણતિ, શક્તિમાંથી વ્યક્તતા પ્રગટ થાય એ જીવની રક્ષા છે. એ પણ શુદ્ધચેતનાના પરિણામ જ આવ્યા. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? ... કોણ કરે છે? એય...! આ ત્યાં બહુ મંદિર, મકાનો કરતા. 'વાંકાનેર'માં દરબારની સાથે બળદની જેમ જોડાતા. ઇ ને તમે બે જણા જાતા ને ન્યાં? મકાન કરવા. પેલો પણ હોંશિયાર હતો અને આ પણ... શું કહેવાય? ઇજનેર ને? ઇજનેર.. ઇજનેર. બેય જણા. પેલો પણ એવો હોંશિયાર હતો, હોં! આમ થાય ને આમ થાય. ... આવા દીન દયાળા ભિખારી જેવા છે.

અહીં તો કહે છે, જીવની રક્ષા કહેવાથી એમ જાણવું કે જીવ પોતાને અને પરને વિકારી કષાયને વશ, પર્યાય-નિજ પર્યાયનો વિનાશ થવો એ મરણ છે અને એનું દુઃખ ક્લેશ પરિણામ, એ ન કરવા એવું પોતાનું સ્વરૂપ. દુઃખ સંક્લેશ પરિણામ એ દુઃખ એટલે એ શુભ-અશુભભાવ બેય દુઃખ છે અને બેય સંક્લેશ પરિણામ જ છે ઇ. સંકલ્પ દુઃખ છે ને. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? અરે..! એને બેસાડ તો ખરો. વાતને અંદરથી બેસાડ કે આ તે આત્મા શું છે? એનો સ્વભાવ અંદર મહાપ્રભુ છે. એવા અનંત અનંત સ્વભાવનો ધરનાર ભગવાન છે. એવા સ્વભાવની રક્ષા રાખવી. એટલે પર્યાયમાં, વસ્તુ તો રક્ષિત છે જ, પણ એની પર્યાયમાં (રક્ષા કરવી). અવસ્થામાં કહ્યું ને? રાગ-દ્વેષથી મરણ ન થવું, અને રાગ-દ્વેષ રહિત થઈને સ્વભાવને

આશ્રયે શાંતિ, આનંદની અવસ્થાનું થવું એ જીવની રક્ષા છે. દુઃખરૂપે ન થવું, આનંદરૂપે થવું એ જીવની રક્ષા છે. કારણ કે જીવનો સ્વભાવ આનંદ છે. આહાહા..! 'રતિભાઈ'! આવો માર્ગ છે.

જીવનો સ્વભાવ જેવો છે એવી પરિણતિમાં-પર્યાયમાં એને કાર્યમાં પર્યાયમાં એને કાર્ય. આ વસ્તુ આવી છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! હો, રાગાદિ હો. પણ એ વસ્તુ છે. રાગ થાય ભલે શુભ, પણ એ શાંતિનું તો મરણ છે. પોતાનો અવિકારી–અવિકારી સ્વભાવ.. આહાહા..! જ્ઞાનીને તો રાગ થતાં ઘા વાગે છે. આવે છે ને? 'પંચાધ્યાયી'માં આવે છે. 'પંચાધ્યાયી'માં ઘા વાગે છે. ધર્મીજીવને તો રાગ જ્યાં થાય છે, ત્યાં દુઃખ (લાગે છે). 'પંચાધ્યાયી'માં છે. દુઃખ ... સંધિનો દાખલો આપ્યો છે. સંધિવા થાય છે ને? સાંધે સાંધા દુઃખે. પગના સાંધા, આંગળાના સાંધા. આહાહા..! સાંધા હોય ને? જડના સાંધા. જ્યાં સાધા હોય... હાડકા ગોઠવેલા છે ને. સાંધ છે ત્યાં સાંધેસાંધા દુઃખે એવો પાઠ છે. આહાહા..! ભાન છે છતાં જ્યાં.. આહા...હા...! મચક ખાય જાય છે જ્યાં. રાગ ને શુભ-અશુભ ભાવ. કંપવાની જેમ દુઃખી છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

એવા રાગ ને દુઃખ ને પરલક્ષી વૃત્તિઓનું ઉત્પન્ન થવું એ મરણ છે. એનાથી રક્ષા કરવી એનું નામ જીવન છે. આહા..! કેવી વ્યાખ્યા! આ તમારે ભણવામાં ચોપડામાં આવતું હશે? નિશાળમાં ન આવે? વાડામાં પણ ચાલતું નથી. આહાહા..! આ તો કેવળજ્ઞાનીની નિશાળ છે. સર્વજ્ઞ થવાની નિશાળ છે. સમજાણું? કેમકે એનો સ્વભાવ જ સર્વજ્ઞ સ્વભાવ છે. એ સ્વભાવને પ્રતીત, જ્ઞાનમાં રમણતાએ રાખવો એનું નામ જીવની રક્ષા અને એનું નામ ધર્મ છે. આહાહા..! પેલા કહે, પરની રક્ષા (કરો), પર જીવની દયા પાળો એ તમારો ધર્મ છે. કોણ પાળે? ભગવાન! પરની પર્યાય કોણ કરે? ઘણો ફેર. એટલે માણસને એવું લાગે, હોં! શું કહેવાય? અતડા જેવું લાગે, અતડા. અતડા છે, આ સોનગઢવાળા અતડા છે. કોઈ સાથે મેળ ખાય નહિ. ઇ કહે છે કેટલાક, હોં! અરે..! ભગવાન! આત્માના સ્વભાવની સાથે બીજાને મેળ વિચાર એ હોય જ નહિ. આહાહા..!

એવા પરિણામ ન કરવા, એવા ક્રોધાદિના પરિણામ અને દુઃખના પરિણામ ન કરવા **'ઐસા અપના સ્વભાવ હી ધર્મ હૈ. ઇસ પ્રકાર શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકરૂપ નિશ્ચયનયસે સાધા હુઆ ધર્મ એક હી પ્રકાર હૈ.'** ચારે પ્રકાર એક જ પ્રકાર છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! દ્રવ્યાર્થિકનય કીધું, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક. એકલું દ્રવ્ય જે શુદ્ધ ચૈતન્ય, એની દૃષ્ટિ કરીને જે પરિણામ ઉત્પન્ન થાય. આ ચારેય પ્રકાર એક જ રૂપ છે. એમાં કોઈ બીજો પ્રકાર (નથી). પેલા વ્યવહારના અનેકરૂપ સ્થાપવા હતા ને? એટલે એકરૂપ. **'સાધા હુઆ ધર્મ એક હી પ્રકાર હૈ.'** આહાહા..!

વળી, **'વ્યવહારનય પર્યાયાશ્રિત હૈ...'** જુઓ! પહેલામાં દ્રવ્યાર્થિક લીધું. વસ્તુ, વસ્તુ ભગવાન દ્રવ્ય. એક સમયની પર્યાય દ્રવ્યને આશ્રયે થાય. **'વ્યવહારનય પર્યાયાશ્રિત હૈ ઇસલિયે ભેદરૂપ હૈ,...'** ભેદ થયો ને? પર્યાય એક અંશ છે એ ભેદ છે. ત્રિકાળી દ્રવ્ય છે એ અભેદ છે. સમજાણું કાંઈ? **'વ્યવહારનય પર્યાયાશ્રિત હૈ...'** એટલે શું? આત્માનો એક સમયનો જે પર્યાય છે એ વ્યવહાર થયો. ભેદ પડ્યો ને? અને ત્રિકાળી દ્રવ્ય વસ્તુ ધ્રુવ છે એ દ્રવ્યાર્થિકનો વિષય છે.

એટલે જે જ્ઞાનમાં દ્રવ્ય પ્રયોજન છે, ધ્યેયનું, અને આમાં વ્યવહારનયમાં પર્યાયનો વિષય છે. પર્યાય ભેદનો વિષય છે. આહાહા..! **'ઇસલિયે ભેદરૂપ હૈ,...'**

'વ્યવહારનયસે વિચાર કરેં તો જીવકે પર્યાયરૂપ પરિણામ અનેક પ્રકાર હૈં,...' આહાહા..! દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપ આદિના વિકલ્પો અનેક પ્રકારે પર્યાયાશ્રિત છે. **'ઇસલિયે ધર્મકા ભી અનેક પ્રકારસે વર્ણન કિયા હૈ.'** લ્યો. વ્યવહારે અનેક પ્રકારના વિકલ્પોનું વર્ણન કર્યું. દયા ને દાન ને વ્રત ને તપ ને ભગવાનની ભક્તિ ને જાત્રા ને એવા વિકલ્પની પર્યાયના અનેક પ્રકાર, એને વ્યવહારધર્મ તરીકે કહ્યો.

'વહાં (૧) પ્રયોજનવશ એકદેશકા સર્વદેશસે કથન કિયા જાયે તો વ્યવહાર હૈ.' લ્યો. વ્યવહારની વ્યાખ્યા કરી. એક અંશ છે, નિઃશંક આદિ એક ગુણ આવ્યો. જેમ 'અંજન' ચોર. ભગવાનની શ્રદ્ધા કરીને અહીં કાપ્યું ને? શું કહેવાય? શીકુ.. શીકુ. શીકુ નિઃશંક ભગવાનને નામે .... એ સમકિત નહોતું, હોં! વ્યવહાર સમકિત પણ નહોતું. પણ નિશ્ચય સમ્યક્‌નો આરોપ વ્યવહારમાં આપી અને વ્યવહારમાં સમકિતનો આરોપ એક અંશનો આપીને સર્વ સમકિત છે એમ કહી દીધું. એ એકદેશમાં સર્વદેશનો વ્યવહાર કર્યો. એને એટલો, એટલો છે એમ ત્યાં જાણવું એ નિશ્ચય છે. એકદેશનો આરોપ કરવો કે સમકિતી, તે વ્યવહાર છે. સમજાણું કાંઈ? એ આવશે આગળ.

'વહાં (૧) પ્રયોજનવશ એકદેશકા સર્વદેશસે કથન કિયા જાયે તો વ્યવહાર હૈ. (૨) અન્ય વસ્તુમેં અન્યકા આરોપણ અન્યકે નિમિત્તસે ઔર પ્રયોજનવશ કિયા જાયે વહ ભી વ્યવહાર હૈ,...' એનો ખુલાસો આગળ આવે છે, હોં! એનો ખુલાસો કર્યો છે, ૫૫ પાને ખુલાસો છે. ૫૫ પાને, ૫૬ પાને છે. (નવી આવૃત્તિમાં ૪૪ પાનું જુઓ). વ્યવહારના બે અર્થ છે. **'પ્રયોજન સાધનેકો કિસી વસ્તુકો ઘટ કહના વહ તો પ્રયોજનાશ્રિત હૈ...'** ઘટ કહેવો. પછી ચાહે તો પ્યાલો હોય, લાકડું હોય એને ઘટ કહેવો. **'કિસી અન્ય વસ્તુકે નિમિત્તસે ઘટમેં અવસ્થા હુઈ ઉસકો ઘટરૂપ કહના...'** ઘડામાં લાખ ચોપડી હોય, ગારો ચોપડ્યો હોય. એને પણ આખો ઘટ કહેવામાં આવે છે. એ નિમિત્તાશ્રિત છે. **'ઇસપ્રકાર વિવક્ષિત સર્વ જીવ અજીવ વસ્તુઓં પર લગાના.'** સમજાણું?

'અન્ય વસ્તુમેં અન્યકા આરોપણ અન્યકે નિમિત્તસે ઔર પ્રયોજનવશ કિયા જાયે વહ ભી વ્યવહાર હૈ,...' અહીં તો ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે એને સિદ્ધ કરવા આ બધી વાત બતાવે છે. સમજાણું કાંઈ? વ્યવહારથી કથન કર્યા હોય તેને તે રીતે જાણવા. નિશ્ચયથી સ્વઆશ્રિત કર્યા હોય તેને તે રીતે જાણવા. બેનો ખીચડો ભેગો ન કરવો, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? ઇ કાલે કહ્યું હતું, નહિ? .... સવારમાં. નિશ્ચય અને વ્યવહારનય. નિશ્ચય ને વ્યવહારનય વિનાનો કોઈ સૂત્રનો અર્થ હોઈ શકે નહિ. શાસ્ત્રમાં જેટલા શબ્દો અને એનો અર્થ નય વિના હોઈ શકે નહિ. પણ કઈ નયનું આ કથન છે, એના જ્ઞાન વિના એક જ હાંકે કે આ ભગવાને કહ્યું માટે સાચું. આ

નિશ્ચય છે. એમ નહિ. સમજાણું કાંઈ?

એટલે અહીંયાં કહે છે.. આ વ્યવહાર શું કરવા બતાવે છે? કે એ વ્યવહાર આ રીતે હોય છે માટે સાચો છે એમ નથી. એને આવો વ્યવહાર તરીકે જાણવામાં, કહેવામાં આવે છે. દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધાનો રાગ એને ધર્મ કહે, સમકિત કહે. એ નહિ. પણ નિશ્ચય સ્વભાવના આશ્રયે સમ્યક્‌દર્શન થયું એની સાથે આવો વિકલ્પ છે એને સમકિત કહે. એમ વ્યવહારથી કહ્યું. એ એમ છે નહિ એમ જાણવું. સમજાણું કાંઈ? આહા..! ભારે વાત આ.

'વહાં વસ્તુસ્વભાવ કહનેકા તાત્પર્ય તો નિર્વિકાર ચેતનાકે શુદ્ધપરિણામકે સાધકરૂપ (૩) - મંદકષાયરૂપ શુભ-પરિણામ હૈ...' શુભ જોઈએ. શુભ પરિણામ. શું કહ્યું? જે પહેલા કહ્યું હતું કે વસ્તુ સ્વભાવ (તે) ધર્મ. એ આત્માના શુદ્ધ ચૈતન્યના, જ્ઞાન, દર્શન, આનંદના પરિણામ તે ધર્મ. એવો નિશ્ચય ધર્મ હોય ત્યાં **'નિર્વિકાર ચેતનાકે શુદ્ધપરિણામ...'** બસ. એના સાધકરૂપ તે વ્યવહાર કહ્યો. સાધક એટલે તે પ્રકારનો ત્યાં વિકલ્પ એ જાતનો હોય તેને વ્યવહારે સાધક કહ્યો છે. એમ બતાવે છે કે આવી ચીજ હોય ત્યાં આવું હોય.

'મંદકષાયરૂપ શુભ-પરિણામ...' એ શુભભાવને પણ ધર્મ વ્યવહારનયથી કહેવામાં આવે છે. નથી તેને કહેવું એનું નામ વ્યવહાર છે. આહા..! આવી વાત છે. સમજાણું કાંઈ? એક જ લાકડીએ હાંકે એમ ન હોય, કહે છે. ભાઈ! શુદ્ધ દ્રવ્યને આશ્રયે જે દશા થાય એ સાચી શ્રદ્ધા ને સાચું જ્ઞાન અને સાચો ભાવ છે. પણ એને સાથે જોડે આવો (ભાવ) હોય એને વ્યવહારધર્મ કહેવામાં આવે ઇ છે એમ કહેવામાં આવે છે. એનાથી આ થાય અને એ પરમાર્થ ધર્મ છે એમ વ્યવહાર ન કહે. સમજાણું કાંઈ? એવું નિમિત્તપણું ત્યાં હોય છે એનું જ્ઞાન કરાવવા એને સાધક અને એની જોડે આવો ભાવ હોય એનું જ્ઞાન કરાવે છે. અર્થમાં મોટા ફેર છે. વાંધા ઉઠાવે.

'તથા જો બાહ્યક્રિયાએં હૈં ઉન સભીકો વ્યવહારધર્મ કહા જાતા હૈ.' શુભભાવને વ્યવહારધર્મ કહેવાય અને દેહની ક્રિયા હોય એને વ્યવહારધર્મનું નિમિત્ત છે માટે કહેવાય. એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? નિશ્ચય તો શુદ્ધ ભગવાનઆત્મા પરમ પવિત્ર આનંદનું ધામ, એને આશ્રયે એમાં દૃષ્ટિ આપીને જે શુદ્ધ પરિણમન થાય એ શુદ્ધચેતના પરિણામ તે એક જ ધર્મ છે. ધર્મ તો એ છે. એની જોડે રાગની મંદતાનો શુભભાવ વ્યવહાર સાધકપણે કહેવામાં આવે એને પણ ધર્મ કહેવાય અને એના દેહની ક્રિયા એવી જ થાય. ભગવાનની ભક્તિ વખતે શુભભાવ છે એને વ્યવહારધર્મ કહેવાય. ઇ વખતે સ્વાહા.. આમ હાથની ક્રિયા થાય. અસદ્‌ભુત વ્યવહારનય. .... અસદ્‌ભુત ઉપચાર છે. આ તો તદ્દન અસદ્‌ભુત બાહ્ય. .... આહા...! .... પણ પેલો નિશ્ચય હોય છે એને આમ કહેવામાં આવે. નિશ્ચય જ્યાં નથી તેને તો આવા વ્યવહાર શુભ ને ક્રિયાને વ્યવહાર કહેવામાં આવતું નથી.

મુમુક્ષુ :- વ્યવહારને વ્યવહાર ન કહેવાય?

ઉત્તર :- જાગ્યા વિના વ્યવહાર કહેવો કોને? સમજાણું કાંઈ? નિશ્ચય કહ્યું ને? સાધક છે એટલે? નિશ્ચય શુદ્ધચેતના પરિણામ છે, એમ કહ્યું ને? **'શુદ્ધપરિણામ કે સાધકરૂપ...'** પરિણામ

છે. એમ બતાવવામાં આ સાધક છે, અહીં તો એમ કહે છે. .. જુઓ! અહીં તો **'નિર્વિકાર શુદ્ધચેતનાકે શુદ્ધપરિણામ....'** છે. છે ને? પંડિતજી! .... 'અષ્ટપાહુડ' રહી ગયું તે રહી ગયું, અત્યાર સુધી. સમજાણું આમાં? વસ્તુ સ્વભાવની સાથે વ્યવહાર મેળવ્યો. વસ્તુ સ્વભાવનો ધર્મ, એની સાથે વ્યવહારની વાત કરી. હવે રત્નત્રયનો ધર્મ, એની સાથે વ્યવહારની વાત કરે છે. સમજાણું કાંઈ?

'રત્નત્રયકા તાત્પર્ય સ્વરૂપકે ભેદ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર...' અભેદ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. ધ્રુવ ચૈતન્ય ભગવાન, એને અવલંબીને થયેલું દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર એ તો નિશ્ચય-સાચો ધર્મ, સાચો મોક્ષનો માર્ગ. પણ જોડે **'ભેદ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર...'** ભેદરૂપ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર વિકલ્પ. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા, જીવાદિનું વ્યવહારું જ્ઞાન અને વ્રતાદિના વિકલ્પ. **'દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તથા ઉનકે કારણ બાહ્ય ક્રિયાદિક હૈં,...'** ત્રણ વાત લીધી.

એક તો ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય દ્રવ્ય, એની દૃષ્ટિ થઈને સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર થયું તે સાચું. એની જોડે વ્યવહારનો વિકલ્પ ઉઠે તે વ્યવહાર. એની જોડે દેહની ક્રિયા પણ વિનયની દેવ-ગુરુ સાથે વર્તે આદિ, તે ક્રિયાને પણ વ્યવહાર અસદ્‌ભુતનયે ધર્મ કહેવામાં આવે છે. કહો, સેઠી! આમાં કેટલું લખ્યું છે! 'જયચંદ પંડિતે' તમારા ગામના છે આ. સમજાણું કાંઈ? **'બાહ્ય ક્રિયાદિક હૈં, ઉન સભી કો વ્યવહાર ધર્મ કહા જાતા હૈ.'** હવે રહ્યો છેલ્લો.

'(૪) જીવોંકી દયા કહનેકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-ક્રોધાદિ મંદકષાય હોનેસે...' લ્યો, મંદના શુભભાવ છે, હોં! **'અપને યા પરકે મરણ, દુઃખ, ક્લેશ આદિ ન કરના...'** શુભભાવ. એ ન કરવા એ નિશ્ચય. **'જીવોંકી દયા કહનેકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-ક્રોધાદિ મંદકષાય હોનેસે અપને યા પરકે મરણ, દુઃખ, ક્લેશ આદિ ન કરના; ઉસકે સાધક સમસ્ત બાહ્યક્રિયાદિકકો ધર્મ કહા જાતા હૈ.'** મંદ પણ ધર્મ, એવો શુભરાગ પણ ધર્મ અને બાહ્ય ક્રિયા એ ધર્મ. **'ક્રોધાદિ મંદકષાય હોનેસે...'** શુદ્ધ પરિણામ છે ઇ જીવની દયા, એ નિશ્ચય. આ વ્યવહાર દયા. **'ક્રોધાદિ મંદકષાય હોનેસે અપને યા પરકે મરણ, દુઃખ, ક્લેશ આદિ ન કરના...'** વ્યવહાર, હોં! આ વ્યવહાર. **'ઉસકે સાધક...'** બાહ્ય ક્રિયા આદિ. દેહની ક્રિયા, વાણીની ક્રિયા. એને પણ વ્યવહારથી ધર્મ કહેવામાં આવે છે. કાયા. મનના પરિણામ અને શુદ્ધ પરિણામ ત્રણ સાથે લીધા. સમજાણું કાંઈ?

'ઇસપ્રકાર જિનમતમેં નિશ્ચય-વ્યવહારનયસે સાધા હુઆ ધર્મ કહા હૈ.' લ્યો. વીતરાગમાર્ગમાં તો નિશ્ચયથી તો સ્વનું સાધન તે ધર્મ અને જોડે વિકલ્પ, નિમિત્ત અને ક્રિયા (હોય) એને પણ વ્યવહારે ધર્મ આ રીતે જિનમતમાં કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

'વહાં એકસ્વરૂપ અનેકસ્વરૂપ કહનેમેં સ્યાદ્વાદમેં વિરોધ નહીં આતા,...' એમ કહે છે. એક કોર કહેવું કે સ્વરૂપ જે શુદ્ધ ચૈતન્ય, એની એકરૂપ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન એકરૂપ દશા તે ધર્મ. અને વળી વિકલ્પ અને પ્રકારના (આવે) એ પણ વ્યવહાર ધર્મ. આ શું? અનેકપણું છે તે વ્યવહાર છે, એકપણું તે નિશ્ચય છે. એવું ત્યાં હોય છે એથી ચૈતન્યમાં નિશ્ચયને વિરોધ આવતો નથી. સાથે

હોય છે, રહી શકે છે. મિથ્યાત્વનો ભાવ સાથે રહે અને સમકિતનો ભાવ સાથે રહે એમ આ નથી. આ તો વ્યવહારના એવા વિકલ્પોની મર્યાદા ત્યાં રહી શકે છે. છતાં નિશ્ચયના સ્વરૂપનું ભાન પણ ત્યાં રહી શકે છે. એથી સ્યાદ્વાદમાં બેમાં વિરોધ આવતો નથી. પેલું વ્યવહારે કહ્યું, આ નિશ્ચયે કહ્યું એટલે એમાં વિરોધ છે નહિ.

મુમુક્ષુ :- બેમાં સાચો ધર્મ ક્યો ?

ઉત્તર :- ધર્મ આ નિશ્ચય એક જ સાચો. એ વાત તો પહેલી કરી. સાચો તો એક જ છે પણ આરોપિત નિમિત્તથી કથન વ્યવહારને જણાવવા આ વાત પણ શાસ્ત્રમાં આવે છે. તેથી એ વિરોધ નથી. ધર્મની વિરુદ્ધ વાત છે એ પર્યાય, પણ એ પર્યાય કાળે નિશ્ચયધર્મ ન હોઈ શકે એમ છે નહિ. એક અને અનેકપણું એકસાથે રહી શકે એમાં વિરોધ નથી, એમ સિદ્ધ કરવું છે. સમજાણું કાંઈ? વિરોધ નથી. **'કથંચિત્ વિવક્ષાસે સબ પ્રમાણસિદ્ધ હૈ.'** લ્યો. **'ઐસે ધર્મકા મૂલ દર્શન કહા હૈ,...'** એવો નિશ્ચય ને વ્યવહાર એ બધા ધર્મનું મૂળ તો સમ્યગ્દર્શન છે. એની વિશેષ વ્યાખ્યા આવશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)